

Om humanistiska utvecklingsprojekt

Bengt-Åke Wennberg

Sven-Erik Liedman – professor i idé och lärdomshistoria – gör en skillnad mellan humanism, humaniora och humanitet. Om jag förstår honom rätt så kan man se *humanitet* som en förmåga att uppträda med mildhet, medkänsla, empati och barmhärtighet gentemot sina medmänniskor. Med *humaniora* kan man mena studier som ställer människan och hennes skapelser i centrum för uppmärksamheten. *Humanism* är däremot enligt Liedman något annat. Humanismen växte fram ur tanken på frihet. Under humanismen på 1400- och 1500-talen hävdades människans särställning. Hon är fri till allt. Andra må ha sina bestämda naturer, människan kan göra allt till sin natur – skriver Liedman.

Med friheten följer emellertid också ansvar och duglighet. Man måste visa sig ”duga” det vill säga klara av sin uppgift som människa. Människan måste utveckla sina dygder. Liedman konstaterar att föreställningen om människans frihet därigenom tvingar fram en förståelse för vad denna frihet innebär för människan själv. Liedman hänvisar till ett visdomsord som sägs härstamma från Menandros och som Liedman menar utgör grunden för humanismen. Nämligen

Inget mänskligt är mig främmande

En grundläggande förutsättning för att förstå det unikt mänskliga är således enligt Liedman erfarenheten av sig själv och andra som just människor. Är inget mänskligt mig främmande så är jag beredd att ta till mig insikter om allt mänskligt. Inte bara om mänsklig godhet och offervilja utan även om mänsklig ondska och grymhet. Jag måste förstå hur människans förutsättningar finns i mig själv och hur de tar sig uttryck i andra.

Därmed har vi också fastställt en viktig förutsättning för något vi kallat ett humanistiskt utvecklingsprojekt. Om man vill utveckla kunskaper och procedurer för mänsklig samverkan kring allt från mera flexibla arbetsformer på arbetsplatsen, bättre vård- och omsorg, socialt arbete, utbildning, arbetsmarknadsåtgärder eller en förbättrad demokrati så krävs det *humanistiska* utvecklingsprojekt.

De projekt som startas på dessa områden saknar enligt vår uppfattning en viktig komponent. Det som presenteras utgår inte alltid från erfarenheter av vår mänsklighet så som den beskrivs och uttrycks i våra samtal med varandra.

Medan konventionell forskning söker en objektifierad och ofta avhumaniserad bild av världen så är syftet med det humanistiska projektet att medverka till att slå en bro mellan det personliga och speciella och det offentliga och generella¹. Det skall göra det subjektiva och unikt mänskliga till något gemensamt som vi alla kan känna igen.

Observera det lilla ordet ”kan”. Det är inte alls säkert att alla omedelbart kommer att acceptera eller känna igen det som blir resultatet av projektet. Det finns enkla och naturliga skäl till detta. Man har kanske inte tidigare haft anledning att reflektera över den fråga som behandlas, man har inte haft de erfarenheter som projektet refererar till eller så har man inte ännu inte tillägnat sig de språkliga uttryck som är nödvändiga. Ordet ”kan” skall således tolkas som ”*skulle kunna*” om alla förutsättningar är för handen.

Ett *humanistiskt utvecklingsprojekt* är således ett projekt som syftar till att komma fram till godtagbara och allmängiltiga resonemang om olika typer av mänskliga samarbetsfrågor som gör det möjligt för människor i arbetsliv och samhälle att bättre än i dag hantera störningar och andra samverkansproblem de råkar ut för i sin vardag. Ett humanistiskt utvecklingsprojekt skall göra det möjligt för människor att ”vara sitt bästa jag” – det vill säga utnyttja sin frihet på ett sätt som man kan känna sig stolt över och som har förutsättningar att visa sig vara framgångsrikt.

Kommunikationsklyftan

Tidigt i vårt arbete på Högskolan i Trollhättan bjöd vi in Gunnela Westlander, dåvarande chef för arbetslivsinstitutet, för att ge en överblick över den forskning som hon hade kännedom om inom våra områden – arbetsorganisation och arbetspsykologi. Hennes framställning gjorde stort intryck på oss. Om jag minns rätt så visade hennes överblick att den forskning som gjordes till mer än 90% riktade sig mot centrala beslutsfattare och det man kan kalla nomenklaturen eller överheten. Endast en mycket liten del riktades mot att erbjuda bättre kunskaper och stödja dem som arbetade praktiskt i verksamheten.

¹ Det skulle bli för omfattande att här beskriva de djupare vetenskapsteoretiska och metodologiska aspekterna av denna fråga. Detta får anstå till en senare rapport.

Snedfördelningen har en mycket rationell och för många godtagbar förklaring. Forskningsresurserna fördelas i Sverige i något som kan liknas vid ett oligopol. Några få finansiärer – oftast statliga eller andra offentliga institutioner – disponerar över i stort sett alla pengar som distribueras till forskningen. De fördelar områdena mellan sig. Det finns nästan ingen som helst överlappning.

De få fria finansierings källor som finns – exempelvis EU-bidrag och privata och kommunala initiativ – binds upp genom samfinansiering. Detta innebär att ”de som bestämmer” med relativt små insatser kan kontrollera utfallet av stora projekt och ett stort antal resurser som annars skulle vara ”fria”. Allt detta görs i den vällovliga avsikten att koncentrera forskningsresurserna till områden som makthavarna ser som mest angelägna – både ur sin egen och ur landets synpunkt. Man är också självklart angelägen om att undvika ”dubbelarbete” och överlappningar.

Det är därför närmast självklart att projektanslag och forskningsinsatser kommer att styras av de föreställningar som råder inom det så kallade etablissemanget. De inriktas på vad personerna i dessa positioner utifrån sin ”överhettshorisont” ser som angeläget att belysa. Eftersom de som beslutar är människor som alla vi andra innebär detta förhållande kraftigt subjektiva och ofta vinklade förutsättningar för de olika projekt som startas.

Ett problem med detta förhållande – sett ur humanistisk synpunkt – är att de samtal och överväganden som görs i denna sfär med naturnödvändighet ser frågorna enbart ”von oben”. Resonemangen blir distanserade från den humanistiska kunskap som skulle behöva inkluderas i dem. Detta skapar en ytlighet i materialet. Detta blir därmed blir mindre relevant och användbart för en praktiker. Ett tecken på detta är att forskningsresultat och annat underlag – till många seriösa forskares frustration – inte används för att ligga till grund för människors handlande. Det används framför allt inte av dem som sitter i och närmast maktens centrum.

Mats Alvesson – professor i företagsekonomi i Lund – konstaterar i sin senaste bok ”Tomhetens triumf” att de resonemang som beslutsfattare hänvisar till på hans område vanligen är dåligt underbyggda, och inte nog med det. De är rent av falska, förvirrande, osakliga och förledande. De syftar vanligen inte till att belysa något utan till att övertyga andra om beslutsfattarnas vanemässigt inövade föreställningar och lösningar. Det har därför uppstått en kommunikativ klyfta mellan överhet och underställda. De talar helt enkelt olika språk. Därför behövs humanistiska utforskandeprojekt för att överbrygga denna klyfta.

Samverkansfrågorna i ett nytt ljus

Humanistiska utvecklingsprojekt utgår från nödvändigheten att förändra den vana vi har att bygga resonemangen på en över- och underordning. Denna kännetecknas av att ”några skall få andra att ...” och på hierarkiska mekaniska modeller. Vi behöver resonemang som startar i helt andra utgångspunkter. Vi har därvid valt att använda oss av så kallade systemiska tankemodeller och i första hand de som utvecklats av den tyske sociologen Niclas Luhman.

Ett för oss tilltalande drag i Niklas Luhmans resonemang är att han i sin teori om sociala system bygger vidare på den humanistiska tanken om frihet som då står i motsats till underkastelse. En tidig representant för denna tanke är Immanuel Kant. Han förde fram uppfattningen att människan är en självständigt tänkande, meningsskapande och ansvarig aktör i det sociala samspelet.

Enligt Kant är människan *autonom*, sin egen laggivare. Detta betyder i sin tur att hon ur denna aspekt är ett fritt handlande väsen, som ligger utanför kausalitetsprincipens tillämpningsområde. Samtidigt tycks detta strida mot observationen att sociala skeenden har bestämda mönster som människor är beroende av. Frågar man personer om detta så ser dom sig inte fria. De känner sig tvingade att göra som de gör. Det är denna motsättning mellan frihet och tvång som Niklas Luhman löser på ett elegant och helt nytt sätt.

Luhman konstaterar att eftersom människor är fria så öppnas det upp en oändlig mängd alternativa handlingsmöjligheter. Detta överskott av möjliga utfall av mänsklig samverkan kallar Luhman för *komplexitet*.

Han använder således begreppet komplexitet på ett annat sätt än vi vanligen gör. Med komplexitet menar Luhman att det *i princip* är omöjligt att förutspå eller beräkna vilken av alla tänkbara möjligheter som kommer att manifesteras genom det mänskliga handlandet. Människors samspel innehåller därför en genuin osäkerhet. Utfallet kan inte beräknas och förutses på samma sätt som gäller för andra fenomen som kan inordnas under begreppet naturvetenskap och teknik. Det sociala skeendet blir istället till *genom de val* människor gör.

Trots detta överskott av tänkbara möjligheter så visar det sig att det sociala samspelet vanligen uppvisar ett mönster. Det är ordnat. Det blir inte slumpmässigt och kaotiskt. Det är på sitt sätt lagbundet. Luhman visar att de mekanismer som ordnar det är annorlunda än de som vi känner till när det gäller naturfenomen. Samspelet – och tvånget – skapas genom hur vi *kommunicerar* med varandra.

Allt som görs tolkas som ”signaler”. Vi kan inte undvika att göra detta. Vi ger det som händer en mening utöver vad som faktiskt görs. För att tydliggöra detta kan man skilja mellan göra och handla. Görandet är det som faktiskt utförs. Handlingen är den *mening* som detta görande tilldelas. Luhman påpekar i detta sammanhang att det inte är själva agerandet – vad som faktiskt görs – som stabiliserar ett mönster. Detta formas i stället av den ”mening” de samverkande människorna lägger i det.

”Meningen” formar de förväntningar vi har på varandra. Vi fångar upp meningen ur kommunikationen – i de fall vi kan uppfatta den – och agerar i enlighet med den. Detta är klokt och rationellt. Anpassar man sig till meningen och mönstret så uppfyller man de andras förväntningar. När människor uppfyller varandras förväntningar så blir de pålitliga. Det skapas ett *för*-troende som gör att osäkerhet och ångest minskas. Genom att vi är pålitliga – så att man kan förutse hur vi kommer att handla – kan vi leva i harmoni med varandra.

Av detta skäl kommer mönster och processer som man känner igen och som man tror att de andra också känner igen att vara mer önskvärda än andra. Därför väljer man att agera i enlighet med dem istället för att bryta sig ut och göra något annorlunda. Eftersom denna princip drabbar alla som deltar så kommer endast några få av alla de möjliga skeendena att realiseras. Därmed kommer också ångesten att reduceras. Det sociala samspelet blir pålitligt. Det som ser ut att vara lagbundet är istället en direkt följd av människors *autonomi*. Utan denna autonomi skulle ett ordnat mönster inte kunna uppstå.

Några grundläggande principer

Så långt så gott. Vi kan då undersöka de underliggande mekanismerna litet närmare. När man uppfyller de andras förväntningar och håller sig inom det handlingsutrymme som man är given så kommer de andra att se ens handlande som berättigat. Även om man händelsevis skulle falla ur ramen kan man i efterhand förklara och berättiga sig

eller i förekommande fall göra avbön. Ett vanligt sätt att berättiga sig är att konstatera att det man gjort är *legitimt*, det vill säga är i överensstämmelse med vad som inom samhället förväntas av personer i den position i vilken man befinner sig.

För att vara förtroendeingivande skall handlingar emellertid inte bara vara berättigade. Man förväntar sig exempelvis att en läkare skall erbjuda en bra behandling utifrån sin *kunnighet*. Det är berättigat att förvänta sig en behandling men man vet därmed inte *vilken* behandling som man kan förvänta sig. Detta är läkarens sak att avgöra. Läkaren måste visa sig *betrodd* genom att demonstrera att han eller hon vidtar sådana åtgärder som man i allmänhet och inom hans eget skrå uppfattar som sakligt korrekta med hänsyn till omständigheterna. Läkaren måste visa *duglighet*. Detta gäller inte bara för professionella insatser. Även i vardagen och mellan vänner i allmänhet måste man göra sig betrodd genom att handla på ett sätt som uppfattas vara omdömesgillt och klokt i förhållande till omständigheterna.

”Meningen” begränsar sig emellertid inte till här och nu. I meningen ingår också ändamålet, syftet och långsiktiga ambitioner. Det man gör kan därför, även om det i stunden kan accepteras, visa sig äventyra andras ambitioner eller skapa framtida situationer som andra uppfattar som farliga och riskfyllda. Det är därför nödvändigt att de andra ser att det man gör kan leda fram till något gott och önskvärt och att handlingen pekar mot en realistisk utveckling och något som är möjligt att uppnå.

Det bör påpekas att det i dessa fall inte är fråga om hur andra tror att *det är* utan hur de föreställer sig att *det kan bli*. Att anpassa sig till varandras förväntningar och föreställningar är naturligt och konstruktivt. Människan är en social varelse. Det skulle vara farligt att bli utesluten ur gemenskapen. Det är således svårt att *inte* anpassa sig även om man har helt andra uppfattningar och egentligen inte ser det sociala mönstret som konstruktivt.

Självklart gör vi inte djuplodande filosofiska spekulationer av denna karaktär inför vårt handlande. Inte heller omvärlden kommer att analysera handlandet på detta sofistikerade sätt. Vad som istället händer är att det utbildas ömsesidiga sociala *vanor* som tillfredställer ovanstående villkor. Det är dessa vanor man anpassar sig till och som man tvingas acceptera. Dessa vanor är synnerligen kraftfulla eftersom de reducerar ångesten.

Först när man försöker bryta dessa vanor så aktiveras alla de underliggande föreställningar, villkor och krav som en gång gjorde dem kraftfulla. Då konfronteras man med

allt man tagit för givet. Ångesten återuppstår. Därför håller man fast vid och återskapar dem ständigt även om man finner att de är olämpliga och opraktiska.

Eftersom mönstret hålls på plats av kommunikationen så är det möjligt att utforska vilka dessa förgivettaganden och förväntningar är ur det kommunikativa mönster som man observerar. Meningen är inbäddad i *kommunikationen*. Det är därför i sin tur denna som definierar ”*det sociala system*” som personerna bildar med varandra. Humanistiska utvecklingsprojekt syftar till att genom att observera och tydliggöra kommunikationsmönstret påvisa och synliggöra dessa föreställningar. De vill i samtalsform erbjuda deltagarna möjligheter att pröva andra alternativ. Därmed kan humanistiska utvecklingsprojekt bidra till att det blir möjligt att överge ett olämpligt kommunikationsmönster för ett bättre och mer lämpligt.

Den språkliga sidan

Kommunikation och samspel kan ske på många olika sätt. Förväntningar förutsätter emellertid en slags symbolisk bild av framtida skeenden. Dessa symboliska bilder förutsätter i sin tur ett språk som gör det möjligt att upprätta en förståelse mellan de som behöver samarbeta. Därför har den språkliga kommunikationen en avgörande betydelse för skeendet i sociala system. Ångesten och rädslan aktiveras nämligen när man upptäcker att man inte blir förstådd, inte kommer till tals, inte kan göra vad man tycker behöver göras och att man inte kan uppnå samförstånd på tvärs över olika uppfattningar kring gemensamma förhållanden som man har problem med.

Vi använder ofta ordet ”diskurs”. Med diskurs menar vi egentligen ”så som man samtalar”. Samtalandet har således inbyggd och underförstådd mening som sänder ett budskap till alla som deltar i samspelet. Diskursen som sådan kan således verka uteslutande eller inneslutande. För att vi skall känna oss ”hemma” i ett samtal och ångesten inte skall aktiveras så måste diskursen vara utformad på ett speciellt sätt enligt nedan:

- Varje samtal och resonemang ställer underförstådda eller tydliga fordringar och krav på oss. Dessa krav måste uppfattas som legitima, berättigade och rättvisa för att vi skall känna oss väl till mods och kunna ”ställa upp” på samspelet som vårt ”bästa jag”.

- Varje samtal och resonemang refererar till sakfrågor och förhållanden som vi tror oss veta något om. Skall vi känna oss väl till mods är det viktigt att resonemangen är kongruenta med vad vi tror oss veta.
- Varje samtal och resonemang pekar framåt. Vad vi genom samtalet och resonemanget ser som en framtida möjlig följd av att vi resonerar så som vi gör måste uppfattas som något önskvärt och realistiskt.

Om så inte är fallet kan vi samtalet antingen utvecklas till att vi tystnar eller mot att vi ges möjlighet att artikulera våra tveksamheter inför de resonemang som förs. Den första utvecklingslinjen gör att olämpliga diskurser kan fortsätta. Motståndet går så att säga under jorden.

Den andra utvecklingslinjen, som vi försöker följa, är att istället föra fram erfarenheter och kunskaper som bryter mot det vedertagna. För att göra sådana påståenden trovärdiga och precisa engagerar vi deltagarna i att gemensamt hjälpa till att observera och påverka diskursen i önskvärd riktning.

Genom deras bidrag kan samtal och resonemang i allt högre grad anpassas till allt mer varierande insikter om det sant mänskliga. De blir då allt mer allmängiltiga och resonemangen kan tillämpas på allt större områden av mänsklig samverkan. Därför genomför vi alltid humanistiska utvecklingsprojekt med hjälp av samtal i vilka deltagarna samtalar om situationer och händelser utifrån sina respektive erfarenheter. Poängen är att resonemangen genom vår medverkan ständigt verifieras och refereras till vad man i övrigt vet om de frågor som behandlas och hur de tidigare har beskrivits – det vill säga det som vanligen kallas vetenskap och beprövad erfarenhet.

En fördjupning med exempel på ett humanistiskt utvecklingsprojekt finns i vår abonnemangsrapport 120 – ”Framväxten av pedagogiska grunder. Ett exempel på ett humanistiskt utvecklingsprojekt.”

©Samarbetsdynamik 2007